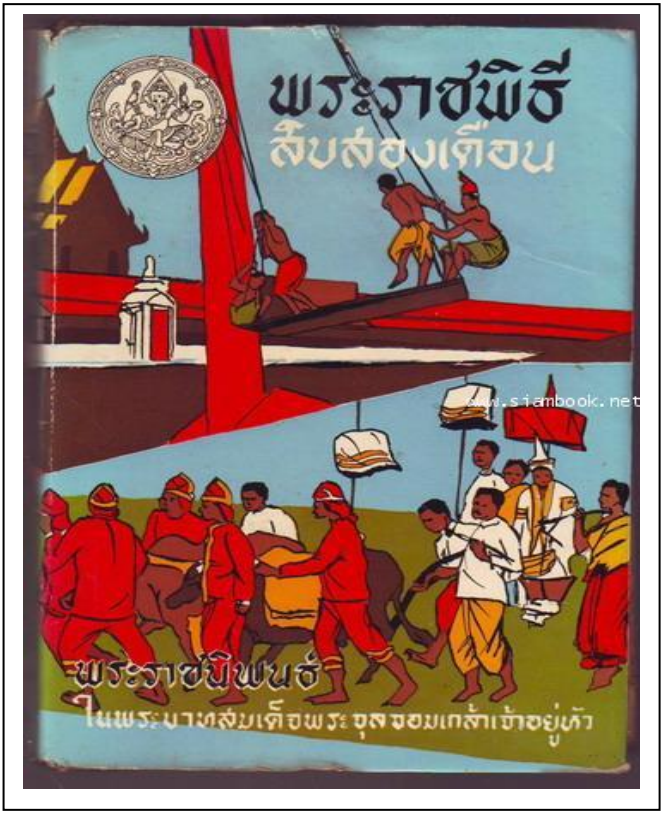

พระราชพิธี
สิบสองเดือน
พระราชนิพนธ์
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชพิธีสิบสองเดือน : อรรถาธิบายแห่งความศิวิไลซ์ และการจัดระเบียบจักรวาลวิทยาแบบสมัยใหม่ ในพระราชพิธีของสยาม

The Royal Twelve-Month Ceremonies : The Explanation of the Civilization and the Order of Modern Cosmology in Royal Ceremony of Siam

อาทิตย์ ศรีจันทร์*

Artit Srijan

* อาจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร; Email: draf67@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้เป็นการศึกษาวรรณกรรมเรื่องพระราชพิธี 12 เดือน ในฐานะที่เป็นวรรณกรรมที่แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์จาก “สยามเก่า” สู่ “สยามใหม่” ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วรรณกรรมเรื่องพระราชพิธี 12 เดือน แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวด้วยการให้คำอธิบายแก่พระราชพิธีต่างๆ ด้วยวิธีการแบบใหม่ โดยเน้นความเป็นเหตุเป็นผลซึ่งเป็นลักษณะที่สำคัญของสังคมสมัยใหม่ได้อย่างชัดเจน การอธิบายพระพิธีดังที่ปรากฏในพระราชพิธี 12 เดือนมีความแตกต่างไปจากการอธิบายพระราชพิธีในยุคจารีตที่ปรากฏในตำตาพระราชพิธีต่างๆ ซึ่งเน้นการอธิบายด้วยตำนานหรือความศักดิ์สิทธิ์ในรูปแบบต่างๆ อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงระเบียบจักรวาลวิทยาที่เปลี่ยนไปจากเดิมซึ่งอธิบายด้วยหลักการของไตรภูมิ กล่าวคือ เป็นจักรวาลวิทยาที่เต็มไปด้วยเหตุและผลทั้งหมดนั้นเกิดขึ้นมาจากวิธีคิดของชนชั้นนำที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างสิ้นเชิง

คำสำคัญ: พระราชพิธี 12 เดือน, ความศิวิไลซ์, สภาวะความเป็นสมัยใหม่, ระเบียบจักรวาลวิทยา

Abstract

This article is a study of the royal twelve-month ceremonies, which is literary to indicate history change from “Old Siam” to “New Siam” in reign of King Chulalongkorn. This literary present a change by the new explanation to the royal ceremony in a year, which is emphasize to rationality which a feature of modernity. The explanation of the royal ceremony in this literary be unlike an explanation in the other the royal ceremony text in a custom age, which is emphasize to divinity in various form. Moreover, the order of cosmology, have a changed to be described which is explain on Tribhumi principle, in other word, this order of cosmology alive with rationality. Absolutely, all about the elite reform thought completely.

Keywords: Prarachaphithi sibsong duan, Civilize, Modernity, The order of cosmology

บทนำ

วรรณกรรมเป็นผลผลิตของสังคมอย่างหนึ่ง เพราะวรรณกรรมเป็นสิ่งประดิษฐ์ที่แสดงให้เห็นหรือสะท้อนให้เห็นถึงวิธีคิด วัฒนธรรมตลอดจนประเพณีบางอย่างในสังคม กระบวนการการสร้างวรรณกรรมนั้นมิได้เกิดขึ้นในทันทีทันใด หากแต่ต้องอาศัยการกลั่นและกรองสังเคราะห์ความคิดที่มีอยู่ในตัวผู้สร้างให้ออกมาเป็นงานวรรณกรรมชิ้นหนึ่ง

ตัวผู้สร้างวรรณกรรมเองนั้นเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ย่อมต้องได้รับอิทธิพลจากสังคมในการสร้างสรรค์ผลงานด้วยเช่นกัน วัฒนธรรม ขนบประเพณี สภาพสังคม การเมือง เศรษฐกิจ ล้วนแล้วแต่เป็นวัตถุดิบที่สำคัญในการประกอบสร้างผลงานวรรณกรรมขึ้นมาทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ การศึกษาวรรณกรรมอาจสามารถศึกษาสภาพสังคมหรือบริบทที่เกิดขึ้นมาพร้อมๆ กันได้อีกด้วย

“พระราชพิธี 12 เดือน” พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นวรรณกรรมเรื่องหนึ่งซึ่งสามารถนำมาศึกษาสภาพสังคมหรือวิธีคิดของสังคมโดยเฉพาะวิธีคิดของชนชั้นนำโดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ในช่วงเวลาดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

ในช่วงรัชสมัยของพระองค์ เป็นยุคเปลี่ยนผ่านของสังคมไทยจาก “รัฐจารีต” ไปสู่ความเป็น “รัฐชาติ” อันที่จริง กระบวนการเปลี่ยนผ่านดังกล่าวได้สั่งสมมาอย่างน้อยในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เหตุและปัจจัยทั้งหลายที่นำไปสู่การเปลี่ยนผ่านได้มีนักวิชาการและผู้สนใจได้ทำการศึกษาไว้อย่างน่าสนใจในหลากหลายแง่มุม แต่ผู้เขียนมีความคิดเห็นว่า มีประเด็นที่น่าสนใจในเรื่อง

การเปลี่ยนผ่านดังกล่าวโดยศึกษาจากงานวรรณกรรม โดยเฉพาะวรรณกรรมเรื่องพระราชพิธี 12 เดือน

ความเป็น “รัฐชาติ” จะปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดผ่านการแสดงให้เห็นว่ารัฐหรืออาณาจักรนั้นๆ มีความ “ศิวิไลซ์” เกิดขึ้น ดัชนีที่บ่งชี้ว่ารัฐหรืออาณาจักรใดๆ จะมีความศิวิไลซ์ขึ้นได้นั้นมีผู้เขียนมีความเห็นว่าต้องเกิดจากความเจริญในสองส่วนประกอบกันอย่างกลมกลืนคือ ความเจริญทางด้านวัตถุและความเจริญทางด้านจิตใจ แต่กระนั้นก็ยังมีข้อถกเถียงในแวดวงวิชาการว่าอะไรหรืออย่างไรคือการแสดงให้เห็นความเจริญในสองด้านนี้

ในทัศนะของผู้เขียนวรรณกรรมเรื่อง “พระราชพิธี 12 เดือน” เป็นผลผลิตทางด้านวัฒนธรรมที่สร้างขึ้นในบริบทของการสถาปนา “รัฐชาติ” ด้วยวรรณกรรมเรื่องนี้ได้แสดงให้เห็นความเจริญทั้งทางด้านจิตใจและความเจริญทางด้านวัตถุของ “สยาม” ผ่านการอรรถาธิบายในเรื่อง “พระราชพิธี” อย่างละเอียดลออและมีวิธีการนำเสนอที่แตกต่างไปจากวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ ที่เคยมีมาก่อนหน้าอย่างสิ้นเชิง

ดังนั้นใน “พระราชพิธี 12 เดือน” จึงได้แสดงให้เห็นถึงวิธีคิดเรื่อง “ความศิวิไลซ์” ผ่านกลวิธีในการนำเสนอ และเนื้อหาของตัวงานที่รับอิทธิพลมาจากเหตุการณ์ในบริบทโลกซึ่งส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในสยามจากยุคจารีตไปสู่รัฐชาติได้อย่างแนบเนียนและกลมกลืนซึ่งทั้งหมดผู้เขียนจะได้แสดงให้เห็นในบทความชิ้นนี้

สายธารแห่งวรรณกรรมพระราชพิธี : จากจารีตสู่ความศิวิไลซ์แห่งการอรรถาธิบาย

สิ่งที่โดดเด่นที่สุดในวรรณกรรมเรื่องพระราชพิธี 12 เดือนคือ การให้ภาพของพระราชพิธีต่างๆ อย่างละเอียดลออ ขั้นตอน ระเบียบวิธีการ รวมถึงมีการให้อรรถาธิบายถึงที่มาและสาเหตุของการประกอบพระราชพิธีนั้นๆ ด้วยเหตุนี้เองวรรณกรรมเรื่องนี้จึงได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรให้เป็นยอดของความเรียงอธิบาย

ลักษณะดังกล่าวไม่ปรากฏในวรรณกรรมยุคก่อนหน้ารวมทั้งวรรณกรรมร่วมสมัย ในบรรดาวรรณกรรมของสยามที่กล่าวถึงพระราชพิธีก่อนหน้าพระราชพิธี 12 เดือน มีงานวรรณกรรมที่กล่าวถึงพระราชพิธี ผู้เขียนแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ กฎหมาย บันเทิงคดี สารคดี ซึ่งผู้เขียนจะได้อธิบายสารธารของวรรณกรรมที่กล่าวถึงพระราชพิธีในราชสำนักในส่วนนี้

วรรณกรรมที่กล่าวถึงพระราชพิธีในกฎหมายก็คือ กฎมณเทียรบาล ซึ่งเป็นกฎระเบียบที่ใช้ในราชสำนักมาตั้งแต่ในสมัยอยุธยา กล่าวถึงระเบียบการปฏิบัติตนสำหรับผู้ที่อยู่ในแวดวงราชสำนัก ในกฎมณเทียรบาลได้กล่าวถึงพระราชพิธีที่ราชสำนักต้องประกอบในแต่ละเดือน ในบางเดือนมีการกล่าวถึงว่าผู้ใดบ้างต้องเข้าร่วมในการพระราชพิธี เช่นในเดือนห้า กล่าวไว้ว่า “เดือน 5 ขึ้น 5 ค่ำ ออกสนามใหญ่ ตั้งพลพยู่ห ดาบดั้ง เขน เสโลห์ หอกทวนปืนไฟน่าไม้ธนูสรรพยุด เสื้อหมวกอยายอบสนามตามกร ทุกตระทรวงการทหารพ่อเรือนพลไพร่” (วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ), 2548: 153) หลังจากนี้จึงบรรยายว่าทหารหรือพลเรือนใดบ้างที่ต้องเข้าร่วมในพระราชพิธีนี้

ส่วนรายละเอียดของพระราชพิธีในเรื่องขั้นตอนและการเตรียมการไม่ได้กล่าวเอาไว้ แต่เข้าใจว่าอยู่ในหมายรับสั่งเป็นครั้งคราวในแต่ละพระราชพิธีเป็นกรณีไป[1]

พระราชพิธียังถูกกล่าวถึงอยู่ในวรรณกรรมที่เป็นบันเทิงคดีอีกหลายเรื่อง เช่น ทวาทศมาสโคลงดั้น ซึ่งเป็นเป็นการพรรณนาถึงนางอันเป็นที่รักโดยผ่านประเพณีพระราชพิธีในแต่ละเดือน อย่างไรก็ตาม ทวาทศมาสโคลงดั้นก็ไม่ได้อธิบายว่าพระราชพิธีในแต่ละเดือนมีรายละเอียดในเรื่องต่างๆ อย่างไร นอกจากนี้กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก พระนิพนธ์ในเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ และนิราศเดือน ของเสมียนมี ก็มีลักษณะที่คล้ายกัน คือกล่าวว่าในแต่ละเดือนรอบปีมีพระราชพิธีอะไรบ้าง ดังตัวอย่างใน ทวาทศมาสโคลงดั้นที่กล่าวถึงพระราชพิธีตรียัมปวายในเดือนอ้ายว่า (ฉันทิชย์ กระแสสินธ์, 2512: 218)

มฤคเศียรสาโรชเรื้อง	เพญภักตร
จันทรแจ่มจันทรเมลือง	ล่าฟ้า
ตรียามพวายชัก	ชวนเพื่อน เพาแฮ
โอ้ดนัยเดียวหม้า	ใหม่ฤๅ

[1] ผู้เขียนเคยไปค้นเอกสารโบราณที่หอสมุดแห่งชาติ ระหว่างการรอสำเนาเอกสารตัวเขียน ผู้เขียนเห็นหมายรับสั่งพระราชพิธีพรุณศาสตร์ เป็นสมุดไทยดำ ตัวษรสีทอง แต่ละหน้ามี 4 บรรทัด เข้าใจว่าเป็นฉบับหลวง เนื้อหากล่าถึงระเบียบพิธีการประกอบพระราชพิธีขั้นตอนต่างๆ รวมถึงอุปกรณ์สิ่งของที่เกี่ยวข้องทั้งหมดและมอบหมายให้ใครเป็นผู้ดูแลในพระราชพิธี ฉะนั้นผู้เขียนถึงเข้าใจว่ารายละเอียดต่างๆ ของการประกอบพระราชพิธีนั้นเป็นคนละส่วนกับการกล่าวว่าในแต่ละเดือนมีพระราชพิธีอะไรบ้าง

งานวรรณกรรมประเภทสารคดี ที่กล่าวถึงพระราชพิธีก่อนหน้าพระราชนิพนธ์พระราชพิธี 12 เดือน ซึ่งมีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง งานร้อยแก้วที่พูดถึงพระราชพิธีในราชสำนักปรากฏครั้งแรกในงาน “ตำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์” หรือ “นางนพมาศ” ซึ่งเป็นวรรณกรรมในต้นรัตนโกสินทร์โดยแท้ การพรรณนาพระราชพิธีต่างๆ ในหนังสือ “นางนพมาศ” ไม่ได้มุ่งหวังที่จะให้ความรู้หรือให้รายละเอียดของพระราชพิธีต่างๆ ในราชสำนัก

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538: 428-429) กล่าวไว้อย่างน่าสนใจโดยสรุปประเด็นได้ว่า การพรรณนาว่าด้วยการพระราชพิธีนี้มีหน้าที่ทางวรรณกรรม 3 ประการ คือ สร้างความสอดคล้องกับโครงเรื่องในตอนต้นที่กล่าวว่านางนพมาศเป็นลูกของพระศรีมโหสถ มีหน้าที่ในการประกอบการพระราชพิธี ประการต่อมา การที่นางนพมาศมีชีวิตอยู่ในราชสำนักย่อมต้องมีหน้าที่เกี่ยวกับการพระราชพิธีอยู่แล้ว ประการสุดท้าย พระราชพิธีเป็นเครื่องหมายของการผ่านของกาลเวลาซึ่งเป็นจารีตของวรรณกรรมไทยตั้งแต่สมัยอยุธยา

ในคำให้การชาวกรุงเก่า มีการพูดถึง “พระราชพิธี 12 ราศีตามพระตำรา” ซึ่งกล่าวถึงการพระราชพิธีในราชสำนักว่าในแต่ละเดือนมีการพระราชพิธีอะไรบ้าง ลักษณะการบันทึกพระราชพิธีดังกล่าวเป็นการบันทึกของผู้ที่เห็นการพระราชพิธีในแต่ละเดือน ดังนั้นรายละเอียดต่างๆ จึงไม่ได้ลึกซึ้งหรือมีการค้นคว้าอย่างเป็นระบบเท่าใดนัก ดังตัวอย่างการพรรณนาถึงพระราชพิธีจองเปรียงในเดือนสิบสองไว้สั้นๆ ว่า “(1) พระราชพิธีจองเปรียง ตามประทีป (ชักโคม) ในพระราชวัง และตามบ้านเรือนทั้งในพระนครนอกพระนครทั่วกัน กำหนด 15 วัน (2) ถึงวันขึ้น 15 ค่ำ โปรดให้ทำจุลกฐิน คือผ้าทอให้เสร็จในวันเดียว แล้ว (เอาผ้าผืนนั้นพระราชทานพระกฐิน)” (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุง

ศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ, คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัด, 2553: 665)

วรรณกรรมประเภทยอพระเกียรติ์พระมหากษัตริย์ก็มีการกล่าวพระราชพิธีเช่นกัน แต่เป็นการกล่าวถึงพระราชพิธีบางประเภท เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษกในวรรณกรรมเรื่องยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 กล่าวถึงพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเอาไว้และอธิบายรายละเอียดว่า พระราชพิธีบรมราชาภิเษกในรัชสมัยดังกล่าวมีขั้นตอนในปฏิบัติกันอย่างไร ดังตัวอย่างบางตอนนี้ (นุชนารถ กิจงาม, 2546: 15)

ตั้งตั่งไม้มะเดื่อเข้า	มณฑล
กั้งฉัตรลาดคาบน	ปกผ้า
ตั้งทิศอัฐมงคล	ทังแปด
ล้วนไผ่สีสุกหน้า	ตั่งตั้งกรดสังข์

โคลงพระราชพิธีทวาทศมาศ พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ เป็นงานวรรณกรรมชิ้นสำคัญที่เป็นต้นเค้าให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือนขึ้น ดังที่ได้ทรงกล่าวไว้ในพระราชนิพนธ์คำนำว่า

> “การซึ่งจะเรียบเรียงพระราชพิธีสิบสองเดือนลงในหนังสือวชิรญาณครั้งนี้ ด้วยเห็นว่าคำโคลงพระราชพิธีทวาทศมาส ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงแต่งขึ้นไว้กรรมสัมปาทิกปีกลายนี้ ได้นำมาลงไว้ในหนังสือวชิรญาณเกือบจะตลอดอยู่แล้ว *แต่คำโคลงนั้นท่านก็ทรงไม่ทันจนครบสิบสองเดือน และในสำเนา*

> *ความนั้นว่าละเอียดทั่วไปจนการนักขัตฤกษ์ ซึ่งเป็นส่วนของราษฎร ข้อความที่ว่าพิสดารมากกว่าตัวโคลงที่จะทำ จึงต้องประจุถ้อยคำลงให้แน่น บางทีผู้ซึ่งไม่สู้สันทัดในกาพย์โคลงก็อ่านเข้าใจ* (ตัวเน้นเป็นของผู้เขียน) และในครั้งนี้ได้คิดที่จะช่วยกันแต่ง เรียบเรียงข้อความในความประพฤติของราษฎรประชาชนในกรุงสยาม ซึ่งได้เล่นการนักขัตฤกษ์ตามฤดูปีเดือน เพื่อจะให้เป็นประโยชน์ที่ให้คนภายหลังทราบการงาน" (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2552: 5)

ในพระราชนิพนธ์ดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า พระองค์ให้ความสำคัญกับการเรียบเรียงความรู้เรื่องพระราชพิธีเป็นอย่างมาก คือต้องการให้ผู้คนให้ทราบในเรื่องการงานพระราชพิธี อีกทั้งขยายความต่อจากโคลงพระราชพิธีทวาทศมาสให้สมบูรณ์ เพราะในวรรณกรรมชิ้นนี้ ให้รายละเอียดทุกอย่างเกี่ยวกับการพระราชพิธีในแต่ละเดือน จนอาจเรียกได้ว่าเป็นตำราพระราชพิธีที่สำคัญเล่มหนึ่งของราชสำนักและสำหรับผู้ที่ส่วนเกี่ยวข้องในการประกอบพระราชพิธี ดังตัวอย่าง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์, 2545: 38)

ในเดือนเชษฐมาศนั้น	ฤๅมี
การพระราชพิธีใด	ว่างเว้น
ให้จัดเหล่านารี	สลาก ภัตนา
แต่งประกวดอวดเหล้น	หลากล้วนควรดู

ในส่วนที่เป็นการบรรยายรายละเอียดของการประกอบพระราชพิธีนั้น โคลงพระราชพิธีทวาทศมาสก็ได้แสดงไว้อย่างชัดเจน เช่นในตัวอย่างพระราชพิธีพรุณศาสตร์ ในตอนทำพิธีปั้นเมฆว่า (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์, 2545: 38)

นอกโรงรูปเมฆปั้น ครันครึก
เปนมนุษย์พันลึก หลากพ้น
มีเครื่องลับคับคึก ทั้งคู่
เร่อร่าน่าเกลียดล้น เด็กล้อมดูเกรียว
ราชวัติธงฉัตรตั้ง รอบโรง
พิสุทธิสายสิญจน์โยง แวดล้อม
พราหมณ์อ่านพระเวทโผง ผลัดเปลี่ยน กันนา
เทียนธูปจุดนอบน้อม แซ่ซ้องเสียงสังข์

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงให้แก้พระราชปฏิบัติระเบียบการเชิญธง เนื่องจากในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชองครักษ์เชิญธงกระบี่ธุชและธงพระครุฑพ่าห์น้อยในกระบวนราบ ทหารบกเชิญธงกระบี่ธุชไปทางขวา ทหารเรือเชิญพระครุฑพ่าห์น้อยไปทางซ้าย โดยตรวจสอบกับโคลงพระราชพิธีทวาทศมาส ให้ปรับแก้เอาธงพระกระบี่ธุชอยู่ทางซ้ายและธงพระครุฑพ่าห์อยู่ทางขวา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทราบความฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนไปตามโคลงพระราชพิธีทวาทศมาส (ฉวีงาม มาเจริญ, 2545: 28 อ้างถึงใน ปรัชญา ปานเกตุ, 2551: 2)

นอกจากนี้ ในพระราชนิพนธ์คำนำในพระบาทสมเด็จพระจุลเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้กล่าวว่า โคลงพระราชพิธีทวาทศมาสเป็นโคลงนั้นไม่สามารถบรรจุรายละเอียดของพระราชพิธีต่างๆ ได้ครบถ้วนมากพอ จึงได้ทรงเรียบเรียงออกเป็นร้อยแก้วซึ่งทำให้คนทั่วไปสามารถอ่านได้เข้าใจกว่าเป็นโคลง

อันที่จริงแล้ว ก่อนหน้านี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เคยได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องราวเกี่ยวกับพระราชพิธีต่างๆ ออกเป็นร้อยกรองแล้ว เช่น โคลงพระราชพิธีศรีสัจปานกาลแลคเชนทรัศวสนาน ซึ่งรวมอยู่ในหนังสือ “โคลงเรื่องพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5” โดยรวบรวมโคลงพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบางเรื่องเอาไว้ กรมพระสมมติอมรพันธุ์ (2457: (2)) กล่าวถึงโคลงพระราชพิธีศรีสัจปานกาลแลคเชนทรัศวสนานไว้ในคำนำของหนังสือเล่มนี้ไว้น่าสนใจว่า

“โคลงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ทรงไว้ถี่ถ้วนเรียบร้อยมาก เปนตำราพระราชพิธีอันเปนหลักฐาน ซึ่งทำอยู่ในเวลานั้น ส่วนประกาศสวดมนต์แลประกาศแช่งน้ำที่ทรงเปนร่ายนั้น ได้ยินพระกระแสรับสั่งว่า จะเอามาใช้อ่านในพระราชพิธีแทนคำประกาศแลคำแช่งน้ำของเดิมก็ใช้ได้ แต่เปนแต่ได้ยินทรงพระปรารภ หาเคยได้ยินใช้ประกาศไม่”

อย่างไรก็ตาม ในคำนำของกรมพระสมมติอมรพันธุ์ ยังได้กล่าวต่อไปว่า ดูเหมือนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งใจจะทรงให้ครบทั้งสิบสองเดือน “แต่ภายหลังทรงพระดำริห์เปลี่ยนแปลงไปใหม่ เพราะเพื่อจะทรงให้เปนตำหรับอันพิสดาร จึ่งได้ทรงพระราชนิพนธ์เป็นความเรียง ทรงขนานนามเรื่องว่า “พระราชกรัณยานุสร” (2457: (2)) ซึ่ง “...ความพิสดารกว่าโคลงนี้หลายเท่า ทรงมาจนถึงพระราชพิธีคเชนทรัศว สนาน แล้วก็เลยค้างอยู่เท่านั้น เพราะเหตุพระราชกรณียกิจอย่างอื่นๆ มีมาก จึ่งไม่มีโอกาศที่จะทรงพระราชนิพนธ์ให้สำเร็จตลอดได้” (2457: (2)) ตัวอย่างของโคลงดังกล่าวมีดังนี้ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2457: 9)

จักบรรยายยุบล ถี่แถลง
โดยพิศดารแสดง เรื่องไว้

ตามการซึ่งทรงแปลง	สรรเปลี่ยน
ตลอดจนปัจจุบันใช้	เช่นนี้สืบมา
ดลเดือนจิตรมาศขึ้น	ดฤถี
สองค่ำราชพิธี	เริ่มตั้ง
การแสดงสัตยวาที	ศุภสวัสดิ
หมายจ่ายรายแจกทั้ง	ท่วนหน้าพนักงาน

ในกรณีนี้แสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเห็นว่าการอธิบายและการให้ความรู้เพื่อเป็นหลักในการปฏิบัติพระราชพิธีด้วยร้อยกรองนั้นไม่ประสบความสำเร็จ จึงได้เปลี่ยนมาใช้วิธีการอธิบายด้วยร้อยแก้ว โดยเริ่มจากหนังสือ “พระราชกรัณยานุสร” แต่ก็ทรงไว้ไม่ครบจน 12 เดือน ด้วย “พระราชกรณียกิจอย่างอื่นๆ มีมาก” (2457: (2))

“พระราชกรัณยานุสร” พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่กล่าวถึงพระราชพิธีต่างๆ โดยทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2420 อันเป็นปีที่ 10 ในรัชกาล เนื้อหาว่าด้วยพระบรมราชาธิบายอย่างย่อว่าด้วยพระราชประเพณี พระราชพิธีต่างๆ ธรรมเนียมปฏิบัติ ต่อด้วยพระราชพิธีประจำเดือนตามจันทรคติ เริ่มตั้งแต่เดือนห้า อันเป็นเดือนแรกในปีใหม่ตามจันทรคติแบบไทย เริ่มด้วยพระราชพิธีศรีสัจปานกาลหรือพระราชพิธีถือน้ำ ซึ่งทรงไว้ไม่จบบริบูรณ์ (ปรัชญา ปานเกตุ, 2551: 29)

หนังสือเล่มนี้เป็นหลักฐานชิ้นสำคัญก่อนที่จะทรงพระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือน เพราะพระราชกรัณยานุสรเป็นตำราอย่างละเอียดที่ให้ความรู้เรื่องพระราชพิธี มีการอ้างอิง วิพากษ์หลักฐานเทียบเคียง วิเคราะห์วิจารณ์ และวินิจฉัยเรื่องพระราชพิธีไว้ได้อย่างสมบูรณ์ (ปรัชญา ปานเกตุ, 2551: 29) อย่างน้อยที่สุดก็ได้เห็นรากและที่มาก่อนที่จะเป็นพระราชพิธีสิบสองเดือนในแง่ที่ว่า พระองค์มีความพยายาม

ที่จะสร้างองค์ความรู้ในเรื่องพระราชพิธีอย่างเป็นระบบ มีระเบียบการศึกษาที่ชัดเจน ผ่านภาษาร้อยแก้วที่เรียบเรียงอย่างสละสลวย ถึงแม้ว่าจะไม่สมบูรณ์เพราะทรงไว้เพียงพระราชพิธีเดียวเท่านั้น

ในส่วนนี้ จากที่ผู้เขียนได้กล่าวถึงสายธารของวรรณกรรมที่กล่าวถึงและอ้างถึงพระราชพิธีก่อนหน้าและร่วมสมัยกับวรรณกรรมพระราชพิธีสิบสองเดือนนั้น ผู้เขียนพยายามแสดงให้เห็นว่า ขนบการกล่าวถึงพระราชพิธีในวรรณกรรมประเภทต่างๆ นั้น ไม่เคยมีเล่มใดกล่าวได้อย่างเช่นพระราชพิธีสิบสองเดือน กล่าวคือ พระราชพิธีสิบสองเดือน มีการอ้างถึงที่มา สาเหตุ ของพระราชพิธีต่างๆ รวมทั้งอธิบายความเชื่อที่แฝงอยู่ในพระราชพิธีนั้นๆ ได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล รวมถึงการอธิบายขั้นตอนรายละเอียดของการประกอบพระราชพิธีและตักเตือนความผิดพลาดที่เคยเกิดขึ้นเพื่อไม่ให้เกิดขึ้นอีก

ลักษณะการอธิบายดังกล่าวเป็นลักษณะที่ได้อิทธิพลมาจากความเปลี่ยนแปลงและความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นมากมายในรัชสมัยของพระองค์ กล่าวคือ ความเปลี่ยนแปลงทางด้านโลกทัศน์ที่หันไปให้ความสนใจตะวันตกมากขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

วิธีคิดและแนวคิดของตะวันตกที่ชนชั้นนำของสยามให้ความสนใจนั้นมีหลากหลายทั้งในด้าน วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีวิทยาการต่างๆ ความรู้ในการจัดระเบียบบริหารราชการ ระบบการศึกษา ตลอดจนวิธีในการแสวงหาความรู้แบบตะวันตก ซึ่งส่วนหนึ่งให้ความสำคัญกับการค้นคว้าหาที่มาและข้อมูลในเชิงลึกขององค์ความรู้ต่างๆ ที่ดำรงอยู่ในสังคม

หนังสือ “พระราชพิธี 12 เดือน” จึงความน่าสนใจในแง่ที่ว่าเป็นตำราพระราชพิธีในรอบปีของราชสำนักที่สมบูรณ์แบบอย่างที่สยามไม่เคยมีมาก่อนซึ่งเป็นผลมาจากการได้รู้และได้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของโลกในขณะนั้นได้เป็นอย่างดี รายละเอียดต่างๆ ผู้เขียนจะได้วิเคราะห์ในลำดับถัดไปของบทความชิ้นนี้

สภาวะความเป็นสมัยใหม่: ที่มาและสาเหตุ อันนำไปสู่การปฏิรูประบบให้ชอบกับยุคสมัยของชนชั้นนำสยาม

ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในหลายภาคส่วนของโลก ลัทธิการล่าอาณานิคมแพร่กระจายอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะในแถบเอเชีย การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้เปลี่ยนความรับรู้และโลกทัศน์ของชนชั้นนำสยามให้เปลี่ยนไปโดยสิ้นเชิง

เมื่อพม่า อาณาจักรที่ยิ่งใหญ่อาณาจักรหนึ่งของภูมิภาคในความรับรู้ของชนชั้นนำสยาม อีกทั้งจีนที่เคยเป็นศูนย์กลางของจักรวาลในทัศนะชนชั้นนำของสยาม อินเดีย ดินแดนที่ชนชั้นนำสยามรับเอาธรรมเนียมแบบแผน ศาสนา รวมทั้งความเชื่อกลายอย่างมาใช้กับตน ได้พ่ายแพ้ให้แก่จักรวรรดินิยมอังกฤษ โดยมิพักต้องพูดถึงบรรดาอาณาจักรต่างๆ ที่แวดล้อมสยามอยู่เช่น ลาว เขมร เวียดนาม หรือมาลายู ซึ่งต่างก็ตกเป็นอาณานิคมของยุโรปอีกหลายประเทศในเวลาต่อมา

ความพ่ายแพ้ของทั้งพม่าและจีนต่ออังกฤษส่งผลต่อโลกทัศน์ของชนชั้นนำสยามที่มีต่อตะวันตกเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะจีน วิไลเลขา ถาวรธนสาร (2545: 26) เสนอเอาไว้ว่า “ไทยเคยจัดให้จีนเป็นประเทศหมายเลขหนึ่ง เมื่อจีนพ่ายต่ออังกฤษเสียแล้ว การจัดลำดับความเจริญแบบดั้งเดิมของไทยจึงต้องเปลี่ยนแปลงอย่างกะทันหัน” ด้วยเหตุนี้เองทำให้ชนชั้นนำสยามหันมาสนใจตะวันตกมากขึ้น

ในบทความ “ภาวะอย่างไรหนอที่เรียกว่าศิวิไลซ์ เมื่อชนชั้นนำสยามสมัยรัชกาลที่ 5 แสวงหาสถานะของตนเอง ผ่านการเดินทางและพิพิธภัณฑ์ทั้งในและนอกประเทศ” ได้ตั้งคำถาม ถึงความ “ศิวิไลซ์”ในสังคมไทยว่ามีความหมายอย่างไร คนไทยรับรู้และเข้าใจความศิวิไลซ์อย่างไร ทำไมชนชั้นนำจึงอยากศิวิไลซ์และการประเมินค่าแบบใดจึงแสดงว่าสยามมีความศิวิไลซ์ (ธงชัย วินิจจะกูล, 2546: 4)

นอกจากนี้ยังได้ให้ความหมายของคำว่า “ศิวิไลซ์” ได้อย่างน่าสนใจว่า “ศิวิไลซ์ หมายถึงคุณสมบัติหรือสภาวะของบุคคล วัฒนธรรม หรือสังคม ที่ยกระดับสูงขึ้น พ้นจากความล้าหลังป่าเถื่อน คุณสมบัติหรือสภาวะดังกล่าว จึงแสดงออกทั้งในแง่กิริยา มรรยาทของบุคคลความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลตลอดจนถึงการยกระดับของสังคมทั้งในแง่วัตถุธรรม และนามธรรม (ขนบธรรมเนียม ศาสนาความเชื่อ จริยธรรม และภูมิปัญญาความรู้) กล่าวในแง่ของรากศัพท์ “civil” ยังส่อความหมายว่า การยกระดับดังกล่าวควบคู่กับความเติบโตของเมือง สังคมเมือง และคนเมือง (ในความหมายตรงข้ามกับชนบท ไร่นาป่าเขา)” (ธงชัย วินิจจะกูล, 2546: 12)

อย่างไรก็ตาม ความหมาย ศิวิไลซ์ในแง่ของการประเมินว่าอะไรคือศิวิไลซ์และอะไรไม่ใช่นั้นก็เป็นปัญหา เพราะความหมายดังกล่าวกว้างจนคลุมเครือ และขึ้นอยู่กับความเข้าใจและการตีความไปต่างๆ นานาซึ่งสามารถตีความได้หลากหลาย ดังนั้นในความพยายามที่จะนิยามความหมายของศิวิไลซ์ก็เป็นปัญหาอย่างหนึ่งที่ต่างฝ่ายต่างก็ต้องการที่จะครอบงำความหมายตามที่ตนต้องการ (ธงชัย วินิจจะกูล, 2546: 13) ดังนั้นตัวบ่งชี้ให้ชัดเจนว่าอะไรคือความศิวิไลซ์จึงทำได้ยาก

ในงานศึกษาประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์โดยเฉพาะช่วงรัชกาลที่ 4-5 มักจะอธิบายว่า การก้าวเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่หรือความศิวิไลซ์ด้วยการรับเอาเทคโนโลยีวิทยาการตลอดจนวิธีคิดบางอย่างนั้น เป็นการเป็นไปเพื่อแสดงให้ตะวันตกเห็นว่า

สยามเองก็มีอารยะ มีความทันสมัยมิได้ต่างกับตะวันตกแต่อย่างใดซึ่งทั้งนี้การก้าวเข้าสู่ความศิวิไลซ์เป็นการกระทำเพื่อรักษา “เอกราช” ของสยามเอาไว้

ผลผลิตของการศึกษาดังกล่าวมาจากความคิดที่ว่าสยามเป็นชาติเล็กๆ เป็นลูกแกะท่ามกลางฝูงหมาป่า ถูกรุมทึ้งรังแกจากชาติตะวันตก ซึ่งต้องอาศัยพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์ในการ “นำ” พาประเทศชาติ (ลูกแกะน้อยๆ) เพื่อให้อยู่รอดปลอดภัยพ้นจากการคุกคามจากตะวันตก (ฝูงหมาป่า)

ทัศนะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการปฏิรูประบบต่างในช่วงรัชสมัย ร.4-ร.5 เป็นไปเพื่อรักษาเอกราชเท่านั้น ซึ่งผู้เขียนไม่เห็นด้วยเพราะมีความเห็นว่า เป็นทัศนะที่ใช้การมองอดีตด้วยแว่นปัจจุบันมากจนเกินไป ซึ่งหากพิจารณาหลักฐานอื่นๆ ที่ร่วมสมัยดังกล่าวจะเห็นได้ว่า การเข้าสู่ความศิวิไลซ์ของชนชั้นน้ำสยามนั้น ในอีกด้านหนึ่งหาได้เกิดจากความต้องการรักษาเอกราชของไทย แต่เกิดจากความปรารถนาอยากจะเป็นศิวิไลซ์แบบตะวันตกของชนชั้นนำไทย

ธงชัย วินิจจะกูล (2546: 23) กล่าวถึงปัญหาของงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย ที่มักกล่าวถึงความศิวิไลซ์ของชนชั้นน้ำสยามในช่วง ร.4- ร.5 นั้นเป็นการรักษาเอกราช ว่า

“ประวัติศาสตร์นิพนธ์ของไทยมักถือว่ามหาอำนาจยุโรปเป็นภัยคุกคามเอกราชของสยามในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เราได้ยินจนชินหูว่าสยามรอดมาได้ด้วยการรู้จักเลือกปรับตัวผ่อนปรนต่อรองกับภัยคุกคามนั้นซึ่งรวมถึงการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย... ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยมักจะมองข้ามความจริงอีกด้านหนึ่งว่า ชนชั้นนำไทยอยากศิวิไลซ์ อยากทันสมัยตามอย่างยุโรปมาตั้งแต่ก่อนที่ยุโรปจะเป็นภัย

คุกคามต่อสยามเสียอีก สยามทันสมัยเกิดจากความปรารถนาไม่ความจำเป็น “ยุโรป” เป็นแหล่งอารยธรรมอันน่าพิสมัยในสายตาของชนชั้นนำและปัญญาชนสยาม”

ยุโรปหรือตะวันตก เป็นสิ่งที่น่าตื่นตาตื่นใจมาก ในสายตาของชนชั้นนำสยามมาตั้งแต่สมัย ร. 4 แล้ว ในความน่าตื่นตาตื่นใจของชนชั้นนำนี้เป็นสิ่งที่ชนชั้นนำปรารถนาอยากจะเป็น หลักฐานที่ปรากฏในวรรณกรรมเช่น นิราษลอนดอนได้แสดงให้เห็นถึงทัศนคติของชนชั้นนำที่มีต่อมหาอำนาจยุโรปเป็นอย่างดี ดังตัวอย่าง (กระต่าย อิศรางกูร, 2539: 70)

เมืองลอนดอนเป็นนครกระษัตรสถิตย์	ช่างวิจิตรตึกรามงามหนักหนา
ไม่มีกำแพงรอบขอบบูรา	ตั้งป้อมใหญ่ไว้รักษาซึ่งเขตรแดน
มีวัดวาสร้างไว้มิใช่น้อย	เปนหลายร้อยต้องเนตรวิเศศแสน
วัดใหญ่ใหญ่สองวัดไม่ขาดแคลน	ดูแว่นแคว้นยาวกว้างที่ทางเตียน

จากตัวอย่างแสดงให้เห็นว่า ทัศนคติของ ม.ร.ว.กระต่าย อิศรางกูร นั้นดูตื่นตาตื่นใจกับสิ่งที่ได้พบเห็นในลอนดอนมาก ถึงแม้จะไม่ได้บอกอย่างตรงไปตรงมาว่าต้องการจะเอาอย่างความน่าตื่นตาตื่นใจดังกล่าวนี้ แต่น้ำเสียงตลอดเรื่องของ “นิราษเมืองลอนดอน” ก็แสดงความพิสมัยต่อบ้านเมืองของอังกฤษไม่น้อยเลยทีเดียว

ประกาศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับที่ 302 เรื่อง “สุริยุปราคาหมดดวง” ลงวันที่ “ณวัดพฤหัสบดี เดือน 9 แรม 3 ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก” ก็ได้แสดงให้เห็นถึงความสนใจในด้านดาราศาสตร์ได้เป็นอย่างดี ในประกาศฉบับนี้แสดงให้เห็นถึงการคำนวณทางดาราศาสตร์ซึ่งต้องมีการศึกษาอย่างดีถี่ถ้วนและลึกซึ้งจึงจะสามารถคำนวณได้แม่นยำ ในประกาศดังกล่าวยังได้กล่าวถึงพระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้อย่างน่าสนใจว่า “แลการคำนวณสุริยุปราคาที่ว่าจะเป็นเช่นนี้ ได้ทรงด้วยพระองค์

ทราบเป็นแน่มานานก่อนความเล่าลือกันอื้ออึงในคนต่างประเทศจะทราบ เพราะคนต่างประเทศอื้ออึงในเร็วๆ นี้ก็หาไม่ (ตัวเน้นเป็นของผู้เขียน)" (ชาญวิทย์ เกษตรสิริ (บรรณาธิการ), 2548: 515)

นอกจากนี้ในประกาศฉบับที 337 "ว่าด้วยเครื่องรองน้ำฝนอย่างยุโรป" ซึ่งกล่าวไว้ว่า "กวินวิกตอเรียพระเจ้ากรุงลอนดอนได้มอบให้คุมพระราชสาส์น แลเครื่องมงคลราชบรรณาการเข้ามาทูลเกล้าฯ แด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย ในเครื่องราชบรรณาการจำพวกนี้มีเครื่องรองน้ำฝนวัดประมาณรู้ว่าน้ำฝนจะตกลงมามากน้อยเท่าใด จะได้รู้โดยละเอียดกว่าเครื่องมือที่จัดแจงไว้ใช้มาแต่ก่อน" (ชาญวิทย์ เกษตรสิริ, 2548: 585)

ในประกาศยังทรงกล่าว "ตำหนิยุคสมัยเก่า" ไว้อย่างน่าสนใจ "เครื่องมือนี้ดีมาก แต่ว่าคนที่รองน้ำฝนแต่ก่อนสันดานไพร่หยาบคายเลวนัก รู้จักแต่จะหุงข้าวต้มแกงตำน้ำพริก กินข้าวแล้วขี้เกียจคร้านที่จะล้างมือแลหาผ้าเช็ดหัวตัวเอง ไม่รู้จักดูแลใช้ของดีๆ เลยไกลหนักหนาแต่ความรู้ละเอียด" (ชาญวิทย์ เกษตรสิริ, 2548: 586) สิ่งที่พระองค์ทรงตำหนิในประกาศฉบับนี้นั้น แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเห็นว่าสิ่งที่เคยมีในอดีตนั้นสู้ของใหม่ไม่ได้ และยังทรงตำหนิว่าไม่รู้จักใช้ของดีๆ ใช้ชีวิตเช่น "สันดานไพร่หยาบคายนัก" ไม่ทันสมัยเช่นพระองค์

สิ่งที่น่าสนใจก็คือ เหตุใดพระองค์จึงมีความสนใจในเรื่องราวเหล่านี้มากเป็นพิเศษ หากจะกล่าวว่าทรงสนใจเพื่อให้สยามดู "มีอารยะ" และ "มีความทันสมัย" ทัดเทียมกับตะวันตกเพื่อรักษาเอกราช[1]ของสยามเอาไว้ ก็อาจกล่าวได้อย่างไม่

[1] คำว่า "เอกราช" ในสมัยก่อนนั้น มีความหมายแตกต่างไปจากปัจจุบัน กล่าวคือ การเป็นเอกราชในสมัยโบราณหมายถึงการเป็นพระราชาที่ยิ่งใหญ่เพียงหนึ่งเดียวในภูมิภาค ซึ่งต่างจากความหมาย

แข็งแรงนัก เพราะไม่มีหลักฐานร่วมสมัยใดๆ กล่าวในทำนองที่ว่า สยามต้องมีความทัดเทียม (ในแง่ของความศิวิไลซ์) กับตะวันตกเพื่อรักษาความเอกราชของสยามเอาไว้ งานประวัติศาสตร์นิพนธ์ในปัจจุบันจึงล้วนแต่ตีความขึ้นโดยอาศัยเหตุการณ์วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 เป็นกรอบในการอภิปรายทั้งสิ้น[1]

เหตุผลที่สำคัญประการหนึ่งของชนชั้นนำสยามที่มีปรารถนา “ความศิวิไลซ์” แบบตะวันตกก็คือการได้ไปรับรู้และเห็นสภาพบ้านเมือง การปกครอง ของต่างประเทศทั้งประเทศที่เป็นอาณานิคมและยุโรป การเสด็จประพาสต่างประเทศของรัชกาลที่ 5 นอกจากเป็นเหตุผลทางการเมืองระหว่างประเทศแล้ว ยังเป็นการแสวงหา “ความศิวิไลซ์” ที่เป็นมาตรฐานศูนย์กลางของโลกในยุคอาณานิคมอีกด้วย[2] อีกทั้งยังปรารถนาที่จะสร้างภาพลักษณ์ของตนเองให้เหมือนหรือเทียบเท่ากับมาตรฐานของวัฒนธรรมตะวันตก เช่น การบริโภคสินค้าในระหว่างการเสด็จประพาสยุโรป การฉลองพระองค์ในชุดตะวันตก การออกแบบพระราชวังด้วยสถาปัตยกรรมตะวันตก (ธนพงศ์ จิตต์สง่า, 2552: 89)

ของเอกราชในปัจจุบัน ในข้อถกเถียงเรื่องนี้โปรดดูใน Siam Mapped: A History of the Geo-body of a Nation

[1] ในเรื่องนี้ธงชัย วินิจจะกูล กล่าวถึงหลายครั้งในหลายโอกาส เกี่ยวกับปัญหาประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยในเรื่องนี้ กล่าวคือ ในประวัติศาสตร์การเสียเอกราชโดยเฉพาะในช่วงรัตนโกสินทร์นั้นถูกอภิปรายอยู่บนกรอบของวิกฤตการณ์ดังกล่าว ปัญหาก็คือการนำกรอบดังกล่าวไปอภิปรายเหตุการณ์ก่อนเกิดวิกฤตการณ์

[2] การเสด็จประพาสต่างประเทศของรัชกาลที่ 5 รวมทั้งหมด 9 ครั้งได้แก่ 1. เสด็จประพาสสิงคโปร์และชวาในปี พ.ศ. 2413 2. เสด็จพระพาสอินเดีย ในปีพ.ศ. 2414 3. เสด็จรัฐมลายูทางเหนือ คือ ปัตตานี กลันตัน ตรังกานู ในปีพ.ศ. 2431 4. เสด็จลังกาวี ปีนัง และเคดะห์ โดยผ่านเมืองภาคตัฝั่งตะวันตกเมื่อปีพ.ศ. 2433 5. เสด็จประพาสสิงคโปร์และชวาครั้งที่ 2 ปีพ.ศ. 2439 6. เสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกปี พ.ศ. 2400 7. เสด็จประพาสชวาครั้งที่ 3 ปีพ.ศ. 2444 8. เสด็จสิงคโปร์ระยะสั้นเพื่อเจรจาปัญหารัฐมลายูตอนเหนือปีพ.ศ. 2444 และ 9. เสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 ปีพ.ศ. 2450 (ธนพงศ์ จิตต์สง่า, 2552: 89)

การแสวงหาความรู้จากการศึกษาแบบตะวันตกก็เป็นสิ่งที่สำคัญที่ชนชั้นนำใช้ในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสยามให้เป็น “ศิวิไลซ์” ตามาตรฐานตะวันตก และมาตรฐานดังกล่าวนั้นก็คือการศึกษาในระบบแบบโรงเรียนเป็นอิทธิพลวัฒนธรรมของอาณานิคม ชนชั้นนำรับรู้จากการเสด็จประพาสอาณานิคมในช่วงต้นรัชกาลที่ 5 ทั้งสิงคโปร์ ชวาและอินเดีย โดยหลังจากเสด็จประพาสสิงคโปร์ รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริจัดตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษที่ใกล้กับประตูพิมานไชยศรี ในพระบรมมหาราชวัง แต่ยังหาครูผู้สอนไม่ได้ จึงส่งนักเรียนหลวงไปเรียนที่สิงคโปร์แทน (ธนพงศ์ จิตต์สง่า, 2552: 74)

หลังจากนั้น ระบบการศึกษาของสยามที่ได้รับอิทธิพลแบบตะวันตกก็ได้แพร่หลายอยู่ในหมู่ชนชั้นนำ โดยส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเพื่อให้ผู้เรียนอ่านออกเขียนได้ อันจะนำไปสู่การเข้าสู่ระบบบริหารราชการที่เพิ่งสถาปนาในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และด้วยการจัดระเบียบบริหารราชการแบบใหม่นี้เองเป็นสิ่งที่ชนชั้นนำสยามได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตกทั้งในยุโรปและประเทศอาณานิคมทั้งหลายเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความ “ศิวิไลซ์” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสภาวะความเป็นสมัยใหม่ (Modernity)

จากที่กล่าวมาผู้เขียนพยายามแสดงให้เห็นว่า ที่มาที่ไปของสภาวะความเป็นสมัยใหม่ (Modernity) ที่เกิดขึ้นในหมู่ชนชั้นนำสยามนั้นหาได้เกิดจากความต้องการที่จะทันสมัยเพื่อรักษาเอกราชเอาไว้ แต่เป็นความพยายามที่อยากจะทันสมัยให้เหมือนกับตะวันตก ฉะนั้นอะไรก็ตามที่เป็นตะวันตกในสายตาของชนชั้นนำนั้น ไม่ว่าจะเป็นความรู้ การศึกษา เทคโนโลยี ขนบประเพณีและวัฒนธรรมต่างๆ จึงเป็นสิ่งที่น่าพิศสมัย, ตื่นตาตื่นใจอย่างยิ่ง ทั้งยังเป็นแรงปรารถนาของชนชั้นนำที่จะ “เอาอย่าง” อีกด้วย

“พระราชพิธี 12 เดือน”: วรรณกรรมแห่งความรู้แบบจารีตในรูปรอยของ “ความเป็นสมัยใหม่”

สภาวะความเป็นสมัยใหม่ (Modernity) นั้นคือการปะทะสังสรรค์กันระหว่าง “ยุคเก่า” และ “ยุคใหม่” ปัญหาก็คือ เราจะแบ่งเส้นแบ่งได้อย่างไรว่าอะไรเก่าและอะไรใหม่ หรือหากจะกล่าวว่า “ความศิวิไลซ์” เป็นตัวบ่งชี้ถึงความเป็นสมัยใหม่ อะไรคือความศิวิไลซ์ วัดและประเมินกันที่ตรงไหน ก็เป็นสิ่งที่ยากจะแยกได้เช่นกัน

ดังที่ผู้เขียนได้วิเคราะห์และแสดงให้เห็นถึงการอธิบายให้ความรู้เรื่องพระราชพิธีของสยามผ่านวรรณกรรมประเภทต่างๆ จะเห็นได้ว่า ก่อนหน้าวรรณกรรมเรื่องพระราชพิธี 12 เดือน นั้นวิธีการในการอธิบายไม่มีใครสามารถทำได้เสมอเหมือนด้วยวิธีคิดและวิธีในการนำเสนอที่แตกต่างกัน

โดม ไกรปกรณ์ (2542) ได้ศึกษาตำราพระราชพิธีสมัยรัชกาลที่ 4-5 เอาไว้ ซึ่งสรุปได้ว่า ตำราพระราชพิธีในช่วงเวลาดังกล่าว ถูกสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความสนใจในเรื่องไทยของชาวตะวันตกและความสนใจของชนชั้นปกครองในสมัยนั้น อันเป็นผลมาจากการเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของชาติตะวันตกและความสำนึกทางประวัติศาสตร์ของชนชั้นปกครองไทยที่ต้องการรู้เรื่องราวของตน

สิ่งที่น่าสนใจก็คือในเรื่องของสำนึกทางประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำสยามในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นอย่างไร และมีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร อะไรทำให้ชนชั้นนำสยามเกิดความเปลี่ยนแปลงในด้านสำนึกดังกล่าวอย่างชัดเจน และสำนึกทางประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนไปของชนชั้นนำสยามในช่วงเวลาดังกล่าวส่งผลกระทบอย่างไร

กับวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธี โดยเฉพาะวรรณกรรมเรื่อง “พระราชพิธี 12 เดือน”

อรรถจักร สัตยานุรักษ์ (2538: 45) กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงสำนึกทางประวัติศาสตร์ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4-5 ไว้ว่า

> สำนึกทางประวัติศาสตร์แบบใหม่อันเป็นสำนึกที่ก่อกำเนิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 และปรากฏอย่างชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ สำนึกที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กำหนดวิถีประวัติศาสตร์ หรือเป็นผู้ที่มีพันธกิจและศักยภาพที่ทำให้รัฐก้าวหน้า สำนึกทางประวัติศาสตร์เช่นนี้เป็นพลังทางภูมิปัญญาที่สำคัญยิ่ง ที่ผลักดันชนชั้นนำไทยโดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ ได้ทรง “กระทำการ” ที่ทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงไป

สำนึกดังกล่าวเกิดขึ้นมาบนพื้นฐานของความเปลี่ยนแปลงทั้งในเรื่องของความคิดทางเวลา และความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ (อรรถจักร สัตยานุรักษ์: 2538) กล่าวคือ ในสังคมจารีตวิธีคิดทั้งในด้านเวลา รัฐหรือกษัตริย์เป็นสิ่งที่ผูกพันอยู่กับจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ ในด้านเวลา สังคมจารีตไม่ได้ให้ความสำคัญกับประสบการณ์จริงของมนุษย์ ส่วนในเรื่องรัฐและกษัตริย์ ก็ให้ความสำคัญกับจักรพรรดิราชหรือธรรมราชา ตามที่ปรากฏในแนวคิดไตรภูมิ

ในงานสัมมนา “ยุคสมัยอย่างใหม่ในพระราชพิธีสิบสองเดือน”[1] ธงชัย วินิจจะกูล ได้เสนอแนวความคิดในเรื่อง “เวลา” ที่เปลี่ยนแปลงไปอันสะท้อนอยู่ใน

[1] จัดโดยภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในวันที่ 25 กรกฎาคม 2554 ณ ห้อง 707 อาคารบรมราชกุมารี เวลา 13.00-16.00 น. ในงานสัมมนาดังกล่าวได้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนไว้อย่างกว้างขวางมาก อีกทั้งยังเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้เขียนเขียนบทความชิ้นนี้ขึ้นอีกด้วย ฉะนั้นผู้เขียนยอมรับว่าได้รับอิทธิพลจากแนวคิดที่ได้จากการสัมมนาใน

วรรณกรรมเรื่อง “พระราชพิธี 12 เดือน” ไว้อย่างน่าสนใจ ซึ่งสรุปได้ว่า ความเป็นยุคใหม่คือความรู้สึกที่ว่ามีอะไรบางอย่างเก่า สิ่งที่สำคัญในการบอกว่าอะไรเป็นยุคเก่าหรือยุคใหม่ในวรรณกรรมเรื่อง “พระราชพิธี 12 เดือน” ก็คือ “การอธิบาย” นั่นเอง

การให้คำอธิบายในวรรณกรรมเรื่องนี้ เป็นการแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนในความแตกต่างระหว่างยุคเก่ากับยุคใหม่ กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักพระองค์ว่าทรงอยู่ในสมัยใหม่ จากนั้นจึงอธิบายว่า ในยุคก่อนหน้าพระองค์นั้นเป็นยุคเก่า และในเรื่องพระราชพิธีนั้นมีการปฏิบัติอย่างไร และในยุคสมัยใหม่ ซึ่งเป็นยุคสมัยของพระองค์นั้นในเรื่องพระราชพิธีมีการปฏิบัติอย่างไร ดังเช่นการที่ทรงอธิบายเรื่องการช้าหงส์เอาไว้ว่า (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2552: 71)

> การช้าหงส์นี้ เป็นธรรมเนียมโบราณ ที่พระเจ้าแผ่นดินเคยเสด็จไปส่งพระเป็นเจ้าถึงเทวสถาน ตามเช่นที่กล่าวมาแล้ว แต่พระเจ้าแผ่นดินแผ่นดินในพระบรมราชวงศ์ปัจจุบันนี้ ไม่ได้มีการเสด็จพระราชดำเนินส่งพระเป็นเจ้าเช่นแต่ก่อนเลย พึ่งมามีขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนช้างตามอย่างแต่ก่อนครั้งหนึ่ง...การซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินด้วยกระบวนช้างนั้น ก็เป็นการลองเล่นตามอย่างเก่า ถ้าจะพูดตามโวหารเดี๋ยวนี้ก็เรียกว่าอี๋ได้ ไม่ทรงเห็นว่าเป็นการจำเป็นอย่างใดเป็นแน่ และมีครั้งเดียว ต่อมามีการเสด็จพระราชดำเนินอีกก็เป็นกระบวนพระราชยาน อยู่ข้างเป็นการพาพระเจ้าลูกเธอไปทอดพระเนตรมากกว่าส่งพระเป็นเจ้า

วันนั้นเป็นอย่างมาก แต่มีแง่มุมในบางประการที่ผู้เขียนสนใจและจะได้นำเสนอต่อไปในบทความชิ้นนี้

จากตัวอย่าง แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงแสดงความแตกต่างยุคสมัยของพระองค์ (ยุคสมัยใหม่) กับยุคก่อนหน้าพระองค์ (ยุคเก่า) ผ่านการอธิบายว่า เมื่อก่อนปฏิบัติอย่างไร และปัจจุบันปฏิบัติอย่างไรและทำไม เพราะอะไร นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงตระหนักว่าในยุคสมัยของพระราชบิดาก็เป็นยุคสมัยใหม่เช่นเดียวกัน ลักษณะการอธิบายเช่นนี้ยังพบได้อีกมากตลอดการอ่านวรรณกรรมเรื่อง “พระราชพิธี 12 เดือน”

ความพิเศษอีกประการของวรรณกรรมเรื่องนี้ก็คือ การใช้ความเรียงในการอรถถาธิบายความรู้เรื่องพระราชพิธี ซึ่งก่อนหน้านี้ก็ได้มีความพยายามในการใช้ร้อยกรองประเภทต่างๆ ในการอรรถาธิบายแล้วแต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ หรือแม้การใช้ความเรียงในการอรรถาธิบายความรู้เรื่องพระราชพิธีก็ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรเช่นในหนังสือ พระราชกรัณยานุสร

ผู้เขียนมีความเห็นว่าการใช้ร้อยแก้วความเรียงในการเรียบเรียงพระราชพิธี 12 เดือนนั้น มีความเกี่ยวข้องกันโดยตรงกับสภาวะสมัยใหม่ (Modernity) ด้วยพระราชพิธี 12 เดือนนั้นเป็นการให้ความรู้หรือตำราการพระราชพิธีต่างๆ ในรอบปีของราชสำนัก การอธิบายด้วยร้อยแก้วความเรียงจึงเป็นวิธีในการนำเสนอที่เหมาะสมที่สุด

โดยขนบของวรรณกรรมไทยก่อนรับอิทธิพลตะวันตก ภาษาร้อยแก้วเป็นภาษาที่ใช้ในเรื่องของศาสนา การเมืองการปกครอง หรือใช้ในเรื่องของการบันทึกพระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุโหร มากกว่าที่จะใช้ในประเภทอื่นๆ แต่ในยุคสมัยของรัชกาลที่ 5 เป็นยุคที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลงวรรณกรรมไทยอีกด้วย เพราะเป็นยุคที่รับเอาอิทธิพลวรรณกรรมต่างประเทศโดยเฉพาะจากตะวันตก ดังนั้นจึงเกิด

“ประเภท” ของวรรณกรรมเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก เช่น นวนิยาย เรื่องสั้น และ สารคดี เป็นต้น

รูปแบบของวรรณกรรมไทยหลังรับอิทธิพลตะวันตกนั้นส่วนใหญ่ใช้รูปแบบของภาษาร้อยแก้วในการดำเนินเรื่องมากกว่าฉันทลักษณ์ต่างๆ ที่มีอยู่ในวรรณกรรมไทย หนังสือ “พระราชพิธี 12 เดือน” จึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะนอกจากจะเป็นวรรณกรรมชิ้นแรกที่พยายามอรรถาธิบายพระราชพิธีของราชสำนักต่างๆ อย่างเป็นระบบโดยที่ไม่เคยมีวรรณกรรมเรื่องใดทำได้เสมอเหมือนมาก่อนแล้วยังเป็นงานวรรณกรรมประเภท “สารคดี”[1] ชิ้นแรกๆ ของสยามอีกด้วย

การนำเสนอด้วยรูปแบบ การเขียน “เรียงสำเนาความ” ยังเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในระบบข้าราชการแบบใหม่ที่ขยายตัวในช่วงเวลาดังกล่าวอีกด้วย โดยเห็นได้จากช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ 5 หลักสูตรของระบบโรงเรียนได้เน้นการศึกษาวิธีเขียนหนังสือแบบที่เรียกว่า “เรียงสำเนาความ” และความรู้ที่สามารถใช้ในการทำงานราชสำนักสมัยใหม่ในรัฐสมบูรณาญาสิทธิ์ ดังนั้น การเขียนความเรียงตามรูปแบบของพระราชพิธี 12 เดือน จึงเป็นสิ่งที่สำคัญในระบบราชการแบบใหม่ที่กำลังขยายตัว (วารุณี โอสถารมย์, 2524: 54-67 อ้างถึงใน ธนพงศ์ จิตต์สง่า, 2552: 140)

วรรณกรรมเรื่อง “พระราชพิธี 12 เดือน” ตีพิมพ์ครั้งแรกใน “วชิรญาณ” ซึ่งเป็นหนังสือที่แสดงให้เห็นถึงการแสวงหาความรู้แบบสมัยใหม่ของชนชั้นนำสยามด้วยวิธีการแบบตะวันตก (ธนพงศ์ จิตต์สง่า: 2552) การตีพิมพ์ในสิ่งพิมพ์ที่เป็นการ

[1] ดูเหมือนคำว่า “สารคดี” จะยังไม่ปรากฏในช่วงเวลานั้น ตลอดจนมีการตั้งวรรณคดีสโมสรแล้วก็ตาม เพราะวรรณคดีสโมสรได้ยกย่อง “พระราชพิธี 12 เดือน” ให้เป็น “ยอดของความเรียงอธิบาย”

แสวงหาความรู้แบบตะวันตกประกอบการเปลี่ยนรูปแบบในการนำเสนอการให้ความรู้เรื่องพระราชพิธี เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของชนชั้นนำสยามที่ได้รับมาจากตะวันตกซึ่งมิได้เกิดจากความต้องการรักษาเอกราชด้วยการแสดงความเป็นศิวิไลซ์แต่เป็นเพราะชนชั้นนำของสยามเองที่ปรารถนาความ “ศิวิไลซ์” แบบตะวันตก

พระราชพิธีมีความสำคัญต่อสังคมจารีตหรือสังคมก่อนยุคสมัยใหม่เป็นอย่างมาก ดังที่ ธนพงศ์ จิตต์สง่า (2552: 135) กล่าวไว้ว่า

> ในสังคมแบบจารีต ความรู้เรื่องพิธีกรรมต่างๆ มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ ในสมัยจารีตซึ่งเป็นสังคมเกษตร ต้องพึ่งพาธรรมชาติที่ไม่แน่นอน สังคมจารีตจึงเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ ได้แก่ ประเพณีเกี่ยวกับผี ดังนั้น สังคมจึงแสดงออกต่อความเชื่อเหล่านั้นอย่างเป็นรูปธรรมผ่านพิธีกรรมเพื่อความอยู่รอดของชุมชน แต่เมื่อสังคมพัฒนาไปสู่การเกิดรัฐชนชั้นนำจึงนำพิธีกรรมต่างๆ ปรับเอาไปใช้เพื่อยึดโยงระหว่างมนุษย์กับโครงสร้างทางสังคมของรัฐสมัยจารีตผ่านพิธีกรรมที่เรียกว่า “พระราชพิธี”

นอกจากนี้ ผู้เขียนมีความคิดเห็นว่า พระราชพิธี คือกิจกรรมที่แสดงตัวตนและสถานะอันสูงส่งของพระมหากษัตริย์ ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางจักรวาล เป็นศูนย์กลางของความอุดมสมบูรณ์และคุณงามความดี ซึ่งสอดคล้องกับผู้นำในอุดมคติเช่นพระมหาจักรพรรดิราชที่ปรากฏในไตรภูมิ

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ พระราชพิธี 12 เดือนจึงเป็นการแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของบริบททางประวัติศาสตร์ที่ส่งอิทธิพลต่อวรรณกรรมเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี ธนพงศ์ จิตต์สง่า (2552: 138) กล่าวถึงประเด็นดังกล่าวว่า

> การเปลี่ยนแปลงความรู้เรื่องพระราชพิธีในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้สัมพันธ์กับระบบรัฐที่เปลี่ยนรูปแบบจากรัฐจารีตสู่รัฐสมบูรณาญาสิทธิ์ รัฐลักษณะนี้มีอำนาจเศรษฐกิจและการเมืองอยู่ที่พระมหากษัตริย์และราชวงศ์ในกรุงเทพมหานคร...การเมืองภายในราชสำนักช่วงต้นรัชกาล อาจมีผลต่อองค์ความรู้พระราชพิธีอีกด้วย เพราะรัชกาลที่ 5 ต้องการสัญลักษณ์บางประการเพื่อแสดงสิทธิธรรมและความสำคัญของกษัตริย์...ความรู้ในพระราชพิธีจึงมีความสำคัญมากขึ้น เพื่อแสดงสิทธิธรรมของพระมหากษัตริย์

ด้วยเหตุนี้ หนังสือ “พระราชพิธี 12 เดือน” เป็นวรรณกรรมที่สะท้อนความเปลี่ยนแปลงแห่งยุคสมัยของชนชั้นนำอีกเรื่องหนึ่งที่มีการผสมผสานกันระหว่าง “จารีต” และ “ขนบ” ของชนชั้นนำสยาม ในเรื่องพระราชพิธีในรอบปี กับรูปแบบในการนำเสนอด้วยภาษาร้อยแก้วที่มีลีลาสละสลวย งดงามและอธิบายเรื่องราวต่างๆ ได้อย่างหมดจด

ระเบียบจักรวาลวิทยา: โลกเก่าและโลกใหม่บนพื้นจักรวาลเดียวกัน

จักรวาลวิทยา คือความพยายามของมนุษย์ที่จะอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิต รวมถึงการพรรณนาสิ่งที่มนุษย์รู้จักทั้งหมด ประกอบด้วยภูมิประเทศและสิ่งมีชีวิตทั้งสัตว์ มนุษย์ และวิญญาณ ธรรมชาติทั้งที่อยู่ใกล้ตัวและไกลตัวออกไป โดยจะเป็นการกล่าวถึงทั้งโดยตรงและผ่านระบบสัญลักษณ์ เพื่ออธิบายสิ่งที่เข้าใจยากด้วยสิ่งที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว การใช้สัญลักษณ์ในการพรรณนาจักรวาลเป็นผลมาจากความพยายามที่จะค้นหาความจริงและความหมายเกี่ยวกับสิ่งที่อยู่รอบตัวของมนุษย์นั่นเอง (ปภัสสร เธียรปัญญา, 2551: 50)

นอกจากนี้ จักรวาลวิทยาเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในทางการเมืองการปกครอง ในฐานะที่เป็นอรรถาธิบายของที่มาแห่งอำนาจของชนชั้นนำ เพราะสิ่งที่อธิบายอยู่ในระเบียบจักรวาลวิทยาเป็นสิ่งที่อ้างอิงและ/หรืออธิบายอยู่บนพื้นฐานของศาสนา ฉะนั้นแล้ว อำนาจที่อ้างอิงอยู่กับบริบททางศาสนาจึงเป็นอำนาจอันชอบธรรมมากพอที่จะใช้ในการปกครองของชนชั้นนำ

ในสังคมจารีต จักรวาลวิทยาของพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์ตลอดจนชนชั้นนำสยามใช้เป็นแหล่งอ้างอิงในการใช้อำนาจของตนเพื่อสร้างความชอบธรรมในการใช้อำนาจในการปกครองนั้นๆ จักรวาลวิทยาของพุทธศาสนาของชนชั้นนำใช้ในการปกครองมาจากคติเรื่องไตรภูมิ ซึ่งเน้นในเรื่องของบุญและกรรมเป็นสำคัญ เรื่องบุญและกรรมที่ชนชั้นนำสยามยุคจารีตนำมาใช้ก็คือการพยายามแสดงให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์นั้นเสมือนดั่งพญาจักรพรรดิราช ดังที่กล่าวว่า

> แลจะกล่าวแลน้อยๆ แต่พอให้รู้ไส้ คนผู้ใดที่ได้ทำบุญแต่ก่อน คือวย่าได้ปฏิบัติบูชาแก่พระศรีรัตนตรัย แลรู้จักคุณพระพุทธิเจ้า พระธรรมเจ้าแลสงฆเจ้า แลให้ทานรักษาศีลเมตตาภาวนาครั้นตายก็เอาตนไปเกิดในสวรรค์ลางคาบเล่าได้เกิดเป็นท้าวเป็นพญาผู้ใหญ่ แลมีศักดิ์มียศมีบริวารเป็นอนกอนันต์ไส้ ได้ปราบทั่วทั้งจักรวาลแล แม้ท่านกล่าวว่าถ้อยคำสิ่งใดก็ดีแลบังคับบัญชาสิ่งใดก็เทียรย่อมชอบด้วยด้วยทรงธรรมทุกประการแล ท่านนั้นเป็นพญาทรงพระนาม ชื่อว่าพญาจักรพรรดิราช
> (พญาลิไท, 2545: 100)

นอกจากไตรภูมิแล้วพระสูตรในพุทธศาสนาเองก็เป็นแหล่งอ้างอิงที่สำคัญมากของที่มาของอำนาจของพระมหากษัตริย์ เช่นใน “อัคคัญสูตร” ซึ่งกล่าวถึงที่มาของอำนาจของพระมหากษัตริย์ว่าเกิดจากการที่มหาชนยินยอมให้

> สัตว์ที่สวยงามกว่า น่าดูน่าชมกว่า น่าเลื่อมใสกว่า และน่าเกรงขามมากกว่าสัตว์ทุกคน” เพื่อ “จงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ จงติเตียนได้โดยชอบ จงขับไล่ได้โดยชอบเถิด ส่วนพวกข้าพเจ้าจักแบ่งข้าวสาลีให้แก่พ่อ... เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้าอันมหาชนสมมติ จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับแรก เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้า เป็นใหญ่ยิ่งแห่งเขตทั้งหลาย ดังนี้แล อักขระว่า กษัตริย์ กษัตริย์ จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับที่สอง
> (www.84000.org)

ระบบการปกครองของสยามยุคจารีตนั้นเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของจักรวาลวิทยาที่เน้นการรักษาคุณธรรม (วิไลเลขา ถาวรธนสาร, 2545: 44) ระบบคุณธรรมในการปกครองจึงต้องใช้ศาสนาเป็นแหล่งในการอ้างอิงอำนาจที่ใช้ในระบบดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ พระมหากษัตริย์และกลุ่มชนชั้นนำในการปกครองถึงถือได้ว่าเป็นกลุ่มบุคคลที่จรรโลงและพิทักษ์ไว้ซึ่งคุณธรรมเพื่อการรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยในสังคม

พระราชพิธีในฐานะที่เป็นกิจกรรมที่แสดงตัวตนและสถานะอันสูงส่งของพระมหากษัตริย์ก็ต้องอ้างอิงศาสนาเพื่อความชอบธรรมในการประกอบกิจกรรมอันจะเป็นสิ่งที่ทำให้ตัวตนและสถานะของพระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็นผู้รักษา จรรโลงและพิทักษ์คุณธรรมในสังคม

การปรับปรุงหรือการเพิ่มขั้นตอนในการประกอบพระราชพิธีในสมัยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสะท้อนวิธีคิดที่ผู้เขียนกล่าวไว้ได้อย่างดี ดังเช่นการเพิ่มพิธีกรรมทางพุทธศาสนาในพระราชพิธีต่างๆ ในพระราชพิธีตรียัมพวายและตรีปวาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชอธิบายไว้ว่า

> แต่ก่อนมาเป็นพิธีพราหมณ์ พระราชทานเงินและสีผึ้งช่วยและมีการแห่แหนพอสมควร แต่ครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนับว่าพิธีนี้เหมือนพิธีมะหะหร่ำของแขกเจ้าเซ็น และวิสาขะบูชาในพระพุทธศาสนา เป็นพิธีใหญ่สำหรับพระนครอยู่ข้างจะทรงเป็นพระราชธุระมากจึงได้โปรดให้มีพิธีสงฆ์เพิ่มเติมขึ้นด้วย
> (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2552: 60)

นอกจากนี้ ยังมีการเพิ่มเติมการพระราชพิธีบางพระราชพิธีที่มิได้เกี่ยวข้องกับการบริหารปกครองบ้านเมืองแต่อย่างใดเรียกว่า การพระราชกุศล ส่วนใหญ่เป็นการเพิ่มเติมขึ้นในสมัยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นพิธีพุทธศาสนา เช่น การเฉลิมพระชนมพรรษา ซึ่งเป็นการให้ความสำคัญกับพระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็นผู้นำทางคุณธรรมสูงสุดโดยแท้ หรือพระราชกุศลกาลานุกาล เป็นการเฉลิมฉลองพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนๆ

การเพิ่มการพระราชกุศลส่วนใหญ่เริ่มขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นการเพิ่มเติมในช่วงเวลาที่ไม่มีการพระราชพิธีใดๆ ผู้เขียนมีความเห็นว่าการเพิ่มการพระราชกุศลดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้นำทางคุณธรรมนั่นเอง

จากที่กล่าวมาในเบื้องต้นจะเห็นได้ว่ามีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ที่แวดล้อมการประกอบพระราชพิธีและการพระราชกุศลซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงตามความรับรู้และสำนึกของพระมหากษัตริย์และชนชั้นชั้นนำที่พยายามแสดงออกผ่านการประกอบพระราชพิธีและการพระราชกุศล

โดม ไกรปกรณ์ (2542) เสนอว่า ตำราพระราชพิธีในรัชกาลที่ 4-5 เป็นการให้ความรู้เรื่องพระราชพิธีด้วยการอธิบายเหตุผล สาเหตุ ที่มาของพระราชพิธี ซึ่งเป็นความเปลี่ยนแปลงในการให้ความรู้เรื่องพระราชพิธีที่จากเดิมอิงอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับคติเรื่องไตรภูมิ อีกทั้งตำราพระราชพิธียังเป็นตำรารัฐประศาสนศาสตร์ของผู้ปกครองอีกด้วย และวิธีการแสวงหาความรู้ในเรื่องพระราชพิธีนั้นเป็นวิธีที่ได้รับอิทธิพลมาจากตะวันตก

ในกรณีนี้ผู้เขียนมีความเห็นว่า ตำราพระราชพิธีโดยเฉพาะ “พระราชพิธี 12 เดือน” นั้นเป็นตำราพระราชพิธีที่เป็นการจัดระเบียบจักรวาลวิทยาแบบสมัยใหม่ด้วยการให้คำอธิบายในเรื่องพระราชพิธีนั่นเอง

โดม ไกรปกรณ์ (2542: 102) กล่าวว่า “ชนชั้นปกครองสมัยรัชกาลที่ 4-5 มีโลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ที่มองว่า มนุษย์เป็นศูนย์กลางของสรรพสิ่งและสังคมมนุษย์ก้าวหน้าไปในทางที่พัฒนาขึ้นเรื่อยๆ คล้ายกับโลกทัศน์ของชาวตะวันตกในยุคเอนไลท์เทนเมนต์”

ความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ที่มากขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวของชนชั้นนำนั้นไม่ได้เชื่อในศักยภาพของมนุษย์ทุกคน แต่เชื่อในศักยภาพของมนุษย์ที่อยู่ในชนชั้นนำมากกว่า ดังเห็นได้จากการอธิบายและอภิปรายเรื่องต่างๆ ของพระราชพิธีอย่างละเอียดลออ ทุกขั้นตอน ทุกแง่ทุกมุมของการประกอบพระราชพิธี การอธิบาย

ดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นว่าพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์นั้น (ซึ่งเป็นผู้นำแบบสมัยใหม่ คือ เป็นผู้นำที่ก่อให้เกิดการพัฒนาในด้านต่างๆ) เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจทางการเมืองและอำนาจศักดิ์สิทธิ์โดยอ้างอิงจากหลักศาสนาที่แสดงออกผ่านพระราชพิธีต่างๆ

หนังสือ “พระราชพิธี 12 เดือน” แสดงให้เห็นถึงการปรับปรุงระเบียบจักรวาลวิทยาใหม่ ด้วยการนำเอาวิธีการแสวงหาความรู้แบบตะวันตกเข้ามาใช้ในการอธิบาย “จารีต” ของชนชั้นนำซึ่งก็คือ “พระราชพิธี” ต่างๆ ได้อย่างละเอียดลออ และก็ดังที่ผู้เขียนได้กล่าวก่อนหน้านี้แล้วว่าไม่มีเคยมีวรรณกรรมชิ้นใดอธิบาย “พระราชพิธี” ได้ดังที่หนังสือเล่มนี้ทำ

การปรับปรุงระเบียบจักรวาลวิทยาที่ปรากฏในหนังสือ “พระราชพิธี 12 เดือน” นี้ไม่ได้เป็นการเปลี่ยนระเบียบจักรวาลจากหน้ามือเป็นหลังมือ เพียงแต่เป็นการ “ปรับปรุง” วิธีการในการอธิบายแบบใหม่โดยการใช้วิธีการแสวงหาความรู้แบบตะวันตก เช่น การสืบสวนหาความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของพระราชพิธี ที่ทำอย่างเป็นขั้นตอนและมีระบบระเบียบที่ชัดเจน พระราชพิธีซึ่งเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงวิธีคิดแบบ “จารีต” ของชนชั้นนำ จึงถูกอธิบายด้วยวิธีการแบบ “สมัยใหม่” ซึ่งเป็นผลจากอิทธิพลจากตะวันตกนั่นเอง

การให้ความสำคัญกับความรู้เรื่องพระราชพิธี เป็นส่วนหนึ่งของความต้องการที่จะรวบรวมอำนาจที่กระจายแยกย่อยอยู่ในภาคส่วนต่างๆ ในสังคมจารีตเข้ามาไว้ที่ศูนย์กลาง (พระมหากษัตริย์และชนชั้นนำ) อย่างเบ็ดเสร็จ

ดังนั้น การจัดระเบียบจักรวาลวิทยาแบบสมัยใหม่ในพระราชพิธี 12 เดือน จึงเป็นการให้ความสำคัญกับพระมหากษัตริย์และชนชั้นนำ ในฐานะที่เป็นผู้ที่เป็นผู้นำ

ในการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ของสังคมไปในทางที่ดีขึ้นและพัฒนาขึ้นนั่นเอง

การจัดระเบียบจักรวาลวิทยาดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างสยามยุคจารีตกับสยามในยุคสมัยใหม่ได้อย่างชัดเจน เช่น ในการอธิบายเรื่องการสวมมงคล ที่กล่าวว่า

> การซึ่งใช้สายสิญจน์ก็ดี ใช้มงคลก็ดีเป็นเครื่องให้สะใจของผู้ปรารถนาคือปรารถนาสวัสดิมงคลจากพระสงฆ์เจริญปริตร เมื่อนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญปริตรเปล่าๆ ก็เป็นสวัสดิมงคลอยู่แล้วแต่ดูไม่เห็นจริงสะอกสะใจ จึงได้ทำมงคลสวมที่ศีรษะโยงสายสิญจน์มาให้ถึงเป็นสายโทรศัพท์ ให้สวัสดิมงคลนั้นแล่นมาทางนั้นเป็นเครื่องปลื้มใจอุ่นใจเจริญความยินดีมาก
> (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2552: 99)

นอกจากนี้ยังทรงวิจารณ์ถึงผู้ที่ “อวดรู้” “อวดดี” ไม่ยอมสวมมงคลและพระราชวิจารณ์บางอย่างที่น่าสนใจ เช่น

> ...ข้างฝ่ายผู้ที่อวดกล้าอวดเก่ง อวดปัญญาไม่ยอมสวมมงคลพิสมรถือกระบองเพชรนั้น หมายว่าตัวพ้นกลัวผีพ้นเชื่อผี หรือที่แท้ไม่พ้นกลัวผีเชื่อผีจริง ยังอวดเก่งอวดฉลาดในการที่คนทั้งปวงกลัวตัวทำไม่ได้ ถึงจะพ้นกลัวก็ยังอยู่ไม่พ้นเชื่อ โดยว่าจะไม่เชื่อได้จริงๆ ก็ยังไม่ได้เป็นคนมีปัญญาตามที่อยากจะอวดทั้งสามประการ คือ อวดกล้าอวดเก่งรู้ไม่เชื่อ อวดปัญญา...ถ้ามีปัญญาจริงแล้วจะต้องพิจารณาเห็นว่า การซึ่งสวมมงคลนั้น เพื่อจะให้ปรากฏว่าตัวเป็นผู้ได้รับสวัสดี...ถ้าจะเถียงว่าแต่ก่อนท่านจะกลัวกันบ้าง

> ดอกกระมัง จะเป็นพูดแก้แทนกันไปก็จะอ้างพยานให้เห็นได้ว่าสวดมนต์วันพระในท้องพระโรงหรือพระที่นั่งดุสิดาภิรมย์ ซึ่งเป็นเวรประจำพระราชวังมาแต่โบราณนั้น ก็สวดมนต์ตามลำดับอย่างเก่า มีภาณยักษ์ภาณพระเหมือนกัน...ควรจะต้องคิดว่า เพราะพระเจ้าแผ่นดินทรงพระมหากรุณาธิคุณแก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการทั้งปวง จะให้ได้รับความสวัสดิมงคลทั่วกัน จึงแจกมงคลให้สวมตามบรรดาศักดิ์
> (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2552: 99)

พระองค์ทรงพยายามอธิบายว่าของเก่าทำอย่างไร และทำไมจึงทำเช่นนั้น จากนั้นจึงทรงมีพระราชวิจารณ์ว่าพวกที่ไม่ทำนั้นไม่มีเหตุผล เป็นแต่ “อวดกล้าอวดเก่งรู้ไม่เชื่อ อวดปัญญา” หากจะไม่เชื่อในสิ่งเดิมที่เคยมีมาก่อน ก็ควรไม่เชื่ออย่างมีเหตุผลเช่นเดียวกับที่พระองค์ได้ทรงกล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า

> ...การที่เพ้อเจ้อมาด้วยเรื่องมงคลนี้ ใช่ว่าจะตื่นเต้นโปรดปรานมงคลอย่างหนึ่งอย่างใด เว้นแต่เมื่อยังไม่เลิกเสียก็ยังไม่อยากให้ผู้ใดหมิ่นประมาท แต่ถ้าจะเลิกเมื่อใดก็จะยอมเลิกโดยง่าย ไม่เป็นข้อขัดขวางอันใด เพราะเหตุว่ามงคลทั้งปวงย่อมจะเกิดขึ้นได้ด้วยกายวาจาใจอันตั้งอยู่ในความสุจริต การที่พระสงฆ์มาเจริญปริตรพุทธมนต์อันใดจะเป็นสวัสดิมงคลก็เป็นได้ทางหูทางใจไม่ได้มาทางสายสิญจน์
> (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2552: 100)

เหตุที่พระองค์ทรงกล่าวถึงเรื่องมงคลนี้ ด้วยเหตุที่มีมาว่า มีผู้เอามงคลไป “ขยี้ขยำหัวเราะเยาะเย้ยเป็นการอวดดีต่างๆ” ซึ่งพระองค์เห็นว่า “เป็นการหมิ่นประมาทพระเจ้าแผ่นดินและคนทั้งปวง ว่าเซอะซะงุ่มง่ามไปหมด ฉลาดแต่ตัวคนเดียว” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2552: 100)

เห็นได้ว่า อันที่จริงแล้วศูนย์กลางในการอธิบายเรื่องการสวมมงคลนั้นหากพิจารณาอย่างถี่ถ้วนอยู่ที่พระมหากษัตริย์ นั่นเอง กล่าวคือ พระองค์ทรงอธิบายว่าการสวมมงคลที่จริงแล้วมีที่มาและความหมายอย่างไร จากนั้นจึงทรงตำหนิคนที่ไม่เชื่อว่าอวดรู้อวดดีอวดปัญญา และคนเหล่านี้เอามงคลไปขยี้เล่นซึ่งถือว่าเป็นการหมิ่นประมาทพระมหากษัตริย์นั่นเอง

นี่คือลักษณะการจัดระเบียบจักรวาลวิทยาแบบสมัยใหม่ ที่เป็นการอธิบายเหตุและผลของการประกอบพระราชพิธีต่างๆ อันเกิดจากความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ที่เป็นผู้นำโดยยึดพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางในฐานะที่เป็นผู้ยังให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ เกิดการพัฒนาในด้านต่างๆ ของสังคม

ในสังคมจารีต พระราชพิธีเป็นความศักดิ์สิทธิ์ เป็นเรื่องของผู้มีบุญญาบารมีมากเท่านั้น ปุถุชนธรรมดาจึงไม่สามารถรับรู้และเข้าใจได้ แต่ในยุคสมัยใหม่ พระราชพิธีถูกนิยามและมีการอธิบายอย่างละเอียดลออ ให้เกี่ยวข้องกับมนุษย์ปุถุชนทั่วไป แต่ก็เป็นการแสดงให้มนุษย์ปุถุชนเห็นถึงความสำคัญของพระมหากษัตริย์หรือผู้นำเป็นอย่างมาก

บทส่งท้าย

ในประวัติของวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีของสยามในยุคจารีตนั้น ขนบในการกล่าวถึงพระราชพิธีในวรรณกรรมประเภทต่างๆ นั้น ไม่เคยมีเล่มใดกล่าวได้อย่างเช่นพระราชพิธี 12 เดือน กล่าวคือ พระราชพิธีสิบสองเดือน มีการอ้างถึงที่มา สาเหตุ ของพระราชพิธีต่างๆ รวมทั้งอธิบายความเชื่อที่แฝงอยู่ในพระราชพิธี

นั้นๆ ได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล รวมถึงการอธิบายขั้นตอน รายละเอียดของการประกอบพระราชพิธีและตักเตือนความผิดพลาดที่เคยเกิดขึ้นเพื่อไม่ให้เกิดขึ้นอีก

ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นจากอิทธิพลของตะวันตกที่เข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หลังจากการอังกฤษสามารถมีชัยชนะเหนือพม่าอาณาจักรที่เป็นคู่แข่งกันในภูมิภาคและจีนศูนย์กลางจักรวาลในโลกทัศน์ของชนชั้นนำสยามในอดีตเห็นได้จากในอดีตที่มีการส่ง “จิ้มก้อง” เมื่อจีนพ่ายแพ้ให้แก่อังกฤษความสนใจของชนชั้นนำสยามจึงเปลี่ยนไป

ด้วยเหตุนี้จึงมีการแสวงหาความรู้ในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับตะวันตก อีกทั้งการยอมรับเอาเทคโนโลยี วิทยาการและองค์ความรู้ต่างๆ ของตะวันตกเข้ามาในสยาม ปฏิกิริยาและท่าทีของชนชั้นนำของสยามที่มีต่อตะวันตกนั้น มีท่าทีที่เป็นไปในทางที่ปรารถนาอยากจะเป็นเหมือนตะวันตกมากกว่าการระแวดระวังว่าตะวันตกจะเป็นภัยต่อตนเอง ตะวันตกเป็นเสมือนความแปลกใหม่ที่น่าตื่นตาตื่นใจของชนชั้นนำสยาม

พระราชพิธี 12 เดือนแสดงให้เห็นความศิวิไลซ์ของสยามประเทศผ่านการอรรถาธิบายเรื่องพระราชพิธี ทั้งในด้านรูปแบบและเนื้อหาที่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงในบริบททางสังคมทั้งในสยามและนอกสยามในขณะนั้น

ในด้านรูปแบบ การนำเสนอด้วยร้อยแก้วความเรียงนั้นสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยที่ต้องการการอธิบายอย่างเป็นเหตุเป็นผลและเป็นชั้นเป็นตอน อีกทั้งความเรียงในพระราชพิธี 12 เดือนยังเป็นตัวอย่างให้แก่ผู้ที่สนใจจะเข้ารับราชการในยุคสมัยดังกล่าวอีกด้วย ส่วนในด้านเนื้อหา พระราชพิธี 12 เดือน เป็นการ

จัดระเบียบจักรวาลวิทยาแบบสมัยใหม่อย่างชัดเจน คือ เชื่อในศักยภาพของมนุษย์ที่เป็นผู้นำ ว่าเป็นผู้ก่อให้เกิดการพัฒนา เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

พระราชพิธี 12 เดือนเป็นการให้ความสำคัญกับกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์ ความมั่นคง ซึ่งส่งผลกระทบต่อการพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น อีกทั้งยังเป็นการแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงระหว่างยุคจารีตกับยุคสมัยใหม่ได้อย่างชัดเจนในแง่ที่ว่า พระราชพิธีในยุคเก่าเป็นอย่างไร ดีหรือไม่ดีอย่างไร และในยุคใหม่ทำอย่างไร เหตุใดจึงมีการปฏิบัติเช่นนั้น

ในบทความชิ้นนี้ผู้เขียนพยายามแสดงให้เห็นว่าพระราชพิธี 12 เดือนนั้นแตกต่างไปจากวรรณกรรมหรือตำราที่ให้ความรู้เกี่ยวกับพระราชพิธีอย่างไร คุณค่าของวรรณกรรมเรื่องพระราชพิธี 12 เดือน ในบทความชิ้นนี้ก็คือ การพยายามแสดงให้เห็นความเป็นศิวิไลซ์ของสยามประเทศผ่านการแสดงความรู้เรื่องพระราชพิธี อีกทั้งยังแสดงให้เห็นการจัดระเบียบจักรวาลวิทยาแบบสมัยใหม่ซึ่งเป็นแหล่งที่มาของอำนาจของพระมหากษัตริย์ในยุคสมัยใหม่ได้อย่างชัดเจน

เอกสารอ้างอิง

กระต่าย อิศรางกูร, ม.ร.ว. 2539. **นิราษเมืองลอนดอน.** กรุงเทพมหานคร: สถาบันภาษาไทย.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ). 2548. **ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

โดม ไกรปกรณ์. 2542. **ตำราพระราชพิธีในสมัยรัชกาลที่ 4-5 (พ.ศ. 2394-2453).** วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตร มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ธงชัย วินิจจะกูล. 2546. “ภาวะอย่างไรหนอที่เรียกว่าศิวิไลซ์ เมื่อชนชั้นนำสยามสมัยรัชกาลที่ 5 แสวงหาสถานะของตนเอง ผ่านการเดินทางและพิพิธภัณฑ์ทั้งในและนอกประเทศ.” **รัฐศาสตร์สาร** 24 (6): 1-66.

ธนพงศ์ จิตต์สง่า. 2552. **“วชิรญาณ” กับการแสวงหาความรู้ของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2427-2448.** วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2538. **ปากไก่และใบเรือ.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์.

นุชนารถ กิจงาม (บรรณาธิการ). 2546. **พระราชพิธีบรมราชาภิเษก: ประวัติศาสตร์จารีตประเพณีจากพระราชนิพนธ์ “ยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2” พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3.** กรุงเทพมหานคร: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

ปภัสสร เธียรปัญญา. 2551. **จักรวาลวิทยาสยาม: การศึกษาที่มาของอำนาจทาง**

การเมืองและกฎหมายในกฎหมายตราสามดวง. วิทยานิพนธ์ ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ปรัชญา ปานเกตุ. 2551. **การศึกษาวิเคราะห์โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์.** วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวรรณคดีไทย, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

พญาลิไท. 2545. **ไตรภูมิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วง.** พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: คุรุสภา.

พระไตรปิฎก เล่ม 11 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 3 ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค. สืบค้นวันที่ 15 ธันวาคม 2554 จาก www.84000.org/tipitaka/pitaka_item/sutta_name.php?name=%CD%D1%A4%A4%D1%AD%AD%CA%D9%B5%C3&book=9&bookZ=33

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2457. **โคลงเรื่องพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 5.** กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร (พิมพ์แจกในงานพระศพ พระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้าภัทรายุวดี พ.ศ.2457).

_____. 2552. **พระราชพิธีสิบสองเดือน.** กรุงเทพมหานคร: ศิลปาบรรณาคาร.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐ, คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัด. 2553. นนทบุรี: ศรีปัญญา.

วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ). 2548. **กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ.** กรุงเทพมหานคร: โครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว.

วิไลเลขา ถาวรธนสาร. 2545. **ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก.** กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์. 2545. **โคลง**

พระราชพิธีทวาทศมาส. กรุงเทพมหานคร: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

อรรถจักร สัตยานุรักษ์. 2538. **การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2475.**กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.